

Anna Hultman, *Litteratur vid pornografins gräns. Erotik i svensk prosa 1819–2019*, Malmö: Vertigo, 2022, 602 s. (diss. Lund)

<https://doi.org/10.54797/tfl.v53i2-3.23680>

Trots att pornografi är en vedertagen genre som ofta antas ha stor betydelse för samhället, har litteraturvetenskapen överlag inte ägnat den något större intresse, åtminstone inte i Sverige. Idéhistorikern Carl-Michael Edenborg har visserligen gjort betydelsefulla insatser för att lyfta en skabrös litterär tradition på svenska, och har därtill som förläggare varit avgörande för att många pornografiska klassiker fortfarande finns tillgängliga på svenska. Kanske kan Anna Hultmans ambitiösa och nydanande avhandling *Litteratur vid pornografins gräns. Erotik i svensk prosa 1819–2019* bidra till att även skapa ett större litteraturvetenskapligt intresse för pornografi i Sverige. Den är den första vetenskapliga monografin på svenska som på allvar ställer sig frågan om, och i så fall hur, den svenska litteraturen påverkats av pornografin. Studien spänner över en lång period – 200 år! – och ger sig på att definiera ett fält snarare än en genre, utan att ha några egentliga föregångare. Visst har många andra skrivit om litteratur som kan karaktäriseras som erotisk eller rent av pornografisk, men lejonparten av den forskningen handlar om fransk eller anglosaxisk litteratur. Ytterligare en utmaning är att kategorierna Hultman har att använda sig av – erotik, pornografi, litteratur – är notoriskt svårdefinierade.

Det hör till avhandlingens förtjänster att Hultman inte väjer för svårigheterna, utan finner produktiva sätt att gripa sig an dem. Teoretiskt tar Hultman avstamp dels i begreppet *pornograficitet* (som hon plockar upp från undertecknads *Bara för dig. Pornografi, konsumtion, berättande* från 2009), vilket tillåter Hultman att fokusera pornografiska drag i de texter hon studerar utan att behöva bekymra sig för om de ”är” pornografi eller inte; dels i Gayle Rubins inflytelserika men inte oproblematiska modell över hur västerländskt tänkande delar upp sexualiteten i en god respektive en dålig art, och uppställer en gräns mellan dem. Hultman är som väl är mindre kategorisk än Rubin. Där gränsen för den senare är ideologiskt motiverad och fixerar pornografi som den vederstyggliga motsatsen till den goda form av

erotik som inte överskrider samhällets sexuella normer, är gränsen för Hultman snarare ett heuristiskt verktyg för att få grepp om vad själva åtskiljandet av pornografi och erotik bygger på.

Med utgångspunkt i tidigare forskning identifierar Hultman vidare vad hon kallar en pornografisk kod, respektive en pornografisk logik. *Koden* utmärks av fyra övergripande faktorer: en narrativ *struktur* av repetitiv karaktär och frånvaro av narrativ progression; ett narrativt *perspektiv* ”som skapar en känsla av autenticitet”, exempelvis genom förstapersonsberättande; ett *språk* som ”inte skapar distans mellan läsaren och den pornografiska fiktionsvärlden” (35), utan förlitar sig på en enkel meningsbyggnad och rikligt användande av obscena ord, vilket syftar till att få den pornografiska berättelsen att ”upplevas som så konkret och materiell att den tillfälligt kan träda i verklighetens ställe”; och slutligen diverse *visualiserande grepp*, ”där framförallt gestaltandet av blick blir centralt” (36). Den pornografiska *logiken* föreskriver samtidigt att det sexuella begäret är universellt, och alltid låter sig infrias, vilket leder till att framställningen gärna utmärks av ett överflöd, en excess, inte minst av ”lust, kroppar och sexuella handlingar, överdimensionerade könsorgan och aldrig sinande flöden av kroppsvätskor” (31). Den pornografiska logiken respektive koden avspeglar enligt Hultman grundläggande aspekter av den idealtypiska *pornografiska berättelse* genom vilken Hultman ”undersöker [...] hur avhandlingens primärmaterial både närmar sig och avviker från ett pornografiskt berättande” (29).

Avhandlingen har en genomtänkt kronologisk struktur som är enkel men effektiv. Efter ett inledande översiktligt kapitel som sätter de teoretiska och metodologiska ramarna för avhandlingen, följer åtta kapitel, bestående av fyra historiska översiktskapitel varvat med fyra kapitel som analyserar specifika verk ur den erotiska litteraturens historia: Carl Jonas Love Almqvists ungdomsverk *Murnis* (1819), Anne Charlotte Lefflers roman *Kvinnor och erotik II* (1890), Agnes von Krusenstjernas romansvit *Fröknarna von Pahlen* (1930–35) samt Carl-Henrik Wijkmarks debutroman *Jägarna på Karinhall* (1972). Därpå följer ett långt nionde kapitel där det historiska och textanalytiska perspektivet samsas i ett slags översikt av den erotiska litteraturens möjligheter i samtiden, där fokus framförallt ligger på två novellsamlingar från 1992, och två nästan samtida romaner,

Kristofer Folkhammars *Magisterlekarna. En sodomitisk melodram* (2015) och Helena Österlunds *Min sårbara kropp* (2019). Avslutningsvis summeras avhandlingen koncist på blott femton sidor.

Överlag fungerar greppet att varva historisk överblick med när läsning av enskilda verk utmärkt; valet av texter är också mycket lyckat. Redan genom att föra samman dessa mycket olikartade verk visar Hultman på potentialen i att närma sig litteraturen genom rastret av en tidigare ouppmärksammat erotisk tradition. I varje läsning visar Hultman hur de studerade texterna å ena sidan utmanar förhandenvarande föreställningar om vad som passar sig att skriva om sex, å andra sidan gör anspråk på att ta sig an ämnet på ett välmotiverat sätt.

Hultman inleder som sagt sin framställning med ett kapitel om Almqvists *Murnis*, ett verk som ansågs så vågat i sin samtid att det inte trycktes i obeskuren form förrän 1960. Likväl lästes det i manuskriptform i idealistiska läsecirklar, där Almqvists sätt att införliva grafiskt sexuella representationer med en idealistisk filosofi gjorde starkt intryck. Verket fick alltså en spridning inom en mycket begränsad krets, vilket föranleder Hultman att jämföra dess reception med det omtalade hemliga museet för pornografiska artefakter som några decennier senare skapades vid utgrävningarna av Pompeji, dit företrädesvis socialt välbärgade män ägde tillträde. Med våra dagars mått framstår de pornografiska inslagen i *Murnis* som blygsamma, men det är en del av Hultmans poäng. Almqvists projekt är just att framställa möjligheten av en kysk obscenitet, en neutralisering av de skamlösa skildringar av sexuellt begär som florerat sedan antiken. Så blir Almqvists skildring av hur konung Hollokind söker förföra den kvinnliga protagonisten Solavifva med hjälp av sexuellt explicita tavlor för Hultman en metakommentar som tydliggör hur texten på en gång anknyter till och distanserar sig från ett pornografiskt modus. Exemplet är bara ett av många som Hultman anför för att övertygande visa att *Murnis* befinner sig ”i den erotiska litteraturens framväxande gränsland” (128).

Almqvists vilja att representera och verka för det Gayle Rubin kallat ”den goda sexualiteten” återfinns Hultman i de flesta primärkällor hon behandlar. Den går till exempel tydligt igen i Lefflers *Kvinnlighet och erotik II*, som skapade skandal när den gavs ut 1890,

trots att den som Hultman påpekar är avgjort minst sexuellt explicit av de verk som studien behandlar. Likafullt ser Hultman den som mer vågad än *Murnis*, eftersom Leffler i kontrast till Almqvist lyfte frågan om sexualitetens betydelse i samtiden i en roman som gjordes öppet tillgänglig för allmänheten. Romanens ryktbarhet förstärktes av att den ansågs modellerad på Lefflers egna erfarenheter av hur en erotisk passion hjälpt henne att frigöra sig från ett passionslöst äktenskap, och det faktum att berättelsens kvinnliga protagonist inte bestraffas för sin utomäktenskapliga historia väckte i många kretsar anstöt. Hultman konstaterar att sexualiteten i romanen i likhet med ”den pornografiska berättelsen framställs [...] som en stark kraft som bör bejakas och levas ut” (173), men visar också hur romanen på avgörande punkter skiljer sig från ett pornografiskt modus. Romanens provokativa bejakande av sexuell lust legitimeras genom att överträdelsen av den gängse sexualmoralen inte (som i porr) framställs som ett egenvärde, utan som ett försök att etablera en alternativ sexualmoral, inte alltför olik den vid tiden rådande. Sex är bra, ja – förutsatt att det handlar om heterosexuella parrelationer. På liknande sätt betygas berättelsens sunda moral på ett berättartekniskt plan av att Leffler väjer för runda ord och avstår från direkt representation av sexuella handlingar.

Försöket att etablera en alternativ sexualmoral följs också i kapitlet om Krusenstjernas Pahlensvit, vilken anklagades för att vara pornografisk av den samtida kritiken. I detta ger Hultman kritikerna delvis rätt: sviten aktualiserar i långt högre grad än de tidigare verk Hultman behandlar den pornografiska kod som tillmäter delen större vikt än helheten, och genomsyras också tydligare av en pornografisk logik. Inte så att sviten utgör pornografi: de pornografiska tendenserna tyglas av en rad olika faktorer som gör att sviten som helhet snarare är att se som ännu ett slag för den goda sexualiteten, än som ett amoraliskt försök att ge lusten fritt utrymme. Likafullt är Krusenstjerna mer explicit i sina sexskildringar samt gör tydligare bruk av pornografiska grepp i sin berättelse jämfört med Almqvist och Leffler. Detta avgjort provokativa drag legitimeras i framställningen som sådan genom romansvitens realistiska anspråk, och i litteraturkritiken genom att Krusenstjerna skrivs in ”i en manligt kodad provokationskanon” (529).

Det råder ingen tvekan om att Pahlensviten bidrog till att sedlighetsparagrafen till sist avskaffades 1971, liksom till framväxten av "marknadsföringskategorin erotisk litteratur" (321), vilken som Hultman noterar tenderar att vara kvinnligt kodad. Hade Hultman velat hade hon lätt kunnat finna exempel på andra texter som i kölvattnet av sedlighetsparagrafens avskaffande slår ett slag för den goda sexualiteten – Kerstin Thorvalls *Det mest förbjudna* (1976), Agnetha Klingspors *Inte skära bara rispa* (1977) eller Birgitta Stenbergs *Kärlek i Europa* (1980), för att bara nämna några av de böcker Hultman själv anför. Istället har hon valt att fördjupa sig i ett mer egenartat exempel på erotik i svensk litteratur, nämligen Wijkmarks *Jägarna på Karinhall*, vilken sägs peka "framåt mot en feministisk pornografikritik och nya sätt att skriva erotisk litteratur" (256). Det är ett bra val, inte minst för att det understryker att pornografiska grepp kan användas på en rad olika sätt. Man kunde annars lätt få intryck av att erotisk litteratur nästan definitionsmässigt ansluter sig till föreställningen att sexualiteten i grunden är en god kraft som lätt låter sig identifieras i de andra verk Hultman diskuterar. Men så innehåller Wijkmarks text också, i kontrast till Almqvist, Leffler, och Krusenstjerna, passager som är ohöljt pornografiska. Samtidigt befinner sig *Jägarna på Karinhall* i en mening längre från genren än de andra: det är "en text som leker att den är pornografi, men är i själva verket något helt annat" som Hultman välfunnet uttrycker det (291). Hultman betonar samtidigt att "[d]en kritik som romanen riktar mot pornografin" framförallt är "estetisk" (400). Det gör att man kan fråga sig om Wijkmarks sexualmoral egentligen avviker så mycket från Lefflers och Krusenstjernas. Han lanserar visserligen ingen alternativ sexualmoral, men talar likväl implicit från den goda sexualitetens position genom att presentera pornografi som ond sexualitet, associerad med nazism och spionroman, en manligt kodad form av populärlitteratur.

Hultmans långa avslutande analytiska kapitel gör hur som helst tydligt att litteraturen sedan 1971 och framåt har kunnat arbeta med pornografiska grepp, inklusive rent pornografiskt innehåll, utan större protester från litteraturkritiken, men också att det ännu inte är helt okontroversiellt att göra så. Hon för ett intressant komparativt resonemang om tvillingantologierna *Sex mäns lusta* och *Sex kvinnors*

lusta från 1992, som dels illustrerar hur ”erotisk litteratur” etablerats som en ”marknadsföringskategori”, dels visar på tydliga skillnader mellan hur kvinnor respektive män förhåller sig inom den. Där männens antologi är ”försiktigare och mer noggrann med att markera distans till en pornografisk vokabulär” står dess kvinnliga motsvarighet friare att aktualisera ”ett brett språkligt register som sträcker sig från de runda orden till de högstämda metaforerna” (464). Själva genrebeteckningen tycks alltså åtminstone vid tidpunkten ha ökat de kvinnliga författarnas agens, medan den begränsat de manligas. Detta mönster upprepar sig när Hultman slutligen ger två exempel på ”[d]en erotiska romanens nya skepnader” (477): där Folkhammars *Magisterlekarna* konstruerar en påtagligt anständig sodomitisk melodram, är Österlunds djupt originella *Min sårbara kropp* påtagligt för mycket, inte bara till sitt omfång utan också i sin skildring av till synes gränslösa sexuella praktiker.

Hultman förhåller sig nyktert analytisk till de texter hon studerar, och verkar mån om att behandla dem likvärdigt. Avvisidan av detta neutrala förhållningssätt till de lästa texterna är att avhandlingen tematiken till trots förblir förvånansvärt tyst om vad texterna gör med läsaren. Vi får en god bild av hur respektive verk arbetar med – och distanserar sig ifrån – pornografiska grepp, men det framstår som mer oklart varför respektive verk gjort bruk av just dessa grepp. Hultman visar mycket övertygande att och hur den svenska litteraturen gjort bruk av pornografi under de senaste 200 åren, liksom att så skett i dialog med en sexualmoral som förändrats påtagligt över samma period. Men varför har just dessa författare sett sig nödsakade att tillgripa just dessa pornografiska grepp? Varför måste Leffler utelämna det sexuellt explicita för att uppnå sina syften, medan Österlund tvärtom måste vara extremt sexuellt explicit för att hennes roman alls ska fungera? Den historiska kontext som Hultman anför ger förstås en del av svaret på frågor som dessa, men här finns mer att göra.

Men det vore synd att klaga på en bok som gör så mycket som Hultmans för att fördjupa vår förståelse av hur den svenska litteraturen påverkats av en ännu pågående dialektik mellan erotik och pornografi. Som hon själv betonar redan inledningsvis bygger hennes försök att fastställa ”var gränsen har gått för hur sex kan skildras

och vilket utrymme det kan ges i litteraturen” (9) noga räknat på ”en sorts förenkling” (10), eftersom det gränsbegrepp hon lånar från Rubin närmare betraktat utgör ”ett slags abstraherad sammanfattning av en myriad konkreta gränsdragningar i specifika situationer” (11). I den löpande framställningen innebär det att en stor mängd ganska olika företeelser inrangeras under en och samma gränsbeteckning. Det talas om ”gränsen för det tillåtna eller acceptabla” (14), ”gränsen mellan ett pornografiskt och ett litterärt berättande” (15), ”gränsen för hur sexualitet kunde skildras” (110), ”gränsen för vad som överhuvudtaget kunde sägas och skrivas” (116), ”gränsen mellan det privata och det offentliga” (120), ”gränsen mellan konstnärligt och pornografiskt” (231) och ”gränsen mellan upplysning och pornografi” (318) för att bara ge ett axplock. Denna gränsbegrepps mångtydighet kan te sig problematisk, men vänds av Hultman skickligt till ett av avhandlingens största bidrag; framställningen visar nämligen hur flera av de gränser som aktualiseras efterhand associeras just med begreppet pornografi, vilket till slut kommit att framstå som kvintessensen av de fenomen samhället måste skydda sig mot. Så ger närläsningarna en bild av hur den gräns Hultman intresserar sig för uppträder i praktiken, liksom hur den förändras över tid.

Den mycket långa avhandlingen har också fördelen att den låter sig läsas på två sätt: den som främst är intresserad av pornografins historia kan med fördel läsa de kapitel som tecknar framväxten av en marknad för sexuellt explicita verk i Sverige tillsammans med sammanfattningen, vilken koncist återger huvudpunkterna i de långa analytiska kapitel som behandlar enskilda verk. Den som främst är intresserad av svensk litteraturhistoria kan å andra sidan fokusera de senare, vilka ger en ingående bild av hur svensk litteratur tagit potentiellt pornografiska teman och skildringar i bruk över tid. Oavsett ingång kommer läsaren att finna sig ha stor nytta av avhandlingens utmärkta akribi: såväl slutnoter som bibliografi och index vittnar om en omsorg om det vetenskapliga hantverket som ankommer en avhandling som torde ha goda möjligheter att bli ett standardverk på området för lång tid framöver.

Magnus Ullén